

Irena Vrkljan

A Mila bolygó

Amikor most, évek múltán, rá gondolok, aki még mindig, szüntelenül jelen van emlékezetemben, akkor mindig egyúttal Marina Cvetajeva száműzetésének idejére is gondolok, az utolsó lakhelyén, a Párizs melletti Meudonban, a művésznő sorsára gondolok az idegenben, a szegényes szállására, a száműzött éveire, a hideg konyhára, a szegénységre és magányra, amit a békétlen évek hoznak.

Ebben az évszázadban a száműzetés folyton ismétlődő sors.

Valamikor sokat ültünk Mila konyhájában Berlinben, Weddingben, mindenféleről beszélgettünk, Marináról is, az otthon elvesztéséről, arról, hogy ő is képtelen volt háztartást vezetni – mert Marina semmit sem tudott jól az íráson kívül, mindig lopott időt, hogy feljegyezzen egy verset, miközben azon a távoli múltba vesző tűzhelyen, akárcsak ebben a konyhában, ízetlen leves főtt pár darab sárgaréppával – igen, talán nem helyénvaló a hasonlat –, és mégis. Habár Mila egyáltalán nem írt többé verset.

Sok estén ültünk ott az üres asztalnál, cigarettáztunk és néztük a sötét udvart meg az egy-két világos ablakot. Mila senkit sem ismert a szomszédok közül.

A kis lakás folyosójáról mindezek az éveken át az olajfesték szaga szivárgott be, hallatszott az ecset súrlódása a vásznon. Mila ilyenkor azt mondta: még mindig fest, de miatta is félek. Én meg – én egyre kevésbé tudom biztatni.

Marina Meudonban teljesen egyedül volt, a férje nélkül, fáradt volt, és amikor a fiával végül visszatért Oroszországba, túl fáradt volt ahhoz, hogy új életet kezdjen.

Mila fáradtságának hasonló és különböző okai voltak, a hazatérés pedig akkoriban, a kilencvenes években, teljesen lehetetlen volt számára.

Azok a menekültoszlopok, suttogta, soha nem fogom tudni kivenni a fejemből, a szívemből, ez a fájdalom állandó, és minden olyan csak, mint egy ismétlődő

Irena Vrkljan (1930, Belgrád) horvát költőnő, regényíró, esszéista, rádiójátékok és filmforgatókönyvek szerzője. 1966-ban ösztöndíjasként Németországba ment, 1969-ben a Berlini Filmfőiskolán szerzett diplomát. Főoglalkozású íróként Berlinben és Zágrábban él. 2005-ben Horvátországban „Vladimir Nazor” díjjal tüntették ki. Marina Cvetajeváról írott regénye (*Marina ili o biografiji – Marina avagy az életrajzról*, 1987) nemzetközi sikert aratott, számos nyelvre lefordították.

végzet. Nekem meg, akárcsak a te Marinádnak, már csak egy ruhám van, amiben este elmehetek valahová – ő is az egyetlen ruhájában olvasott fel néhányszor az emigránsoknak a verseiből Párizsban. De hát nem sokat járunk el, szinte senkit sem ismerünk, úgyhogy a ruhám csak lóg a szekrényben, csoda, hogy még nem ették meg a molyok, mint a megboldogult édesanyám kabátkáját Belgrádban.

Igen, egyre gyakrabban beszélt a halálról. A keskeny udvarból ismeretlen lakók hangja hallatszott, a konyha ablaka alatt vezetett az út a lépcsőházhoz. A hideg helyiségből, ahol ültünk, folyton hallottuk a lakásajtók csapódását is, hol alattunk, hol felettünk. Szavakat hallottunk, kiáltásokat ismeretlen nyelven, néhányszor ordítózást.

Az idegen jelene, gondoltam, meg ez az ócska szállás, talán örökre?

Hogy lehet, hogy még a múltat is elveszítettük, mondd meg nekem?

Nem tudtam válaszolni Mila kérdésére.

Ma sem tudom a választ, most, 2006 késő őszen a szobámban ülve, oly sok évvel az után a weddingi este után. Ám a közben eltelt idő sem enyhítette a keserűséget, amit akkor éreztünk. Mert nem csupán néhány táj, néhány város és néhány ember tűnt el nyomtalanul, a menekültek gyerekei a Südost-Kultur központból, de eltűnt ő is, az ő néha még felparázsló tekintete. A reménykedése egy másféle, lehetséges életben. Az emlékezet töredékes, így maradt meg az a beszélgetés a ruhákról és a molyokról, az ajtócsapkodás, az éjszaka, az ordítózás.

Ezért ezen az őszen, a szobámban, csak a töredékeket látom, csak néhány képet, olyanok, mint a fogazott szélű kis fényképek, amelyeken az arcokat már megsárgította a gyötrelmes idő, a háborús idő.

Egyszer azt mondta nekem, aki nem tud felejteni, az ilyen emlékezetre ítélte, mint az enyém – és emiatt örök álmatlanságra.

A vigaszom már akkor elégtelen volt, most már tudom. Akárcsak a történeteim Marináról.

Marina Meudonban, 1939 májusában nem ébreszti fel Murt, a fiát, már kora reggel a konyhai faasztalnál ül és levelet ír Ariadna barátnőjének: nálam minden változatlan, egyetlen különbséggel – eladtam a holmink egy részét (persze túl olcsón, az üzlet nem nekem való). De nagy megkönnyebbülés kíséretében tűnt el: a hatalmas ágyam, a tükrös szekrény, a nagy tölgyfaasztalom és még néhány más tárgy. Most teljesen *csupasz* leszek.

Ültünk tovább és cigarettáztunk, Mila hallgatott. De akkoriban senkinek sem írt levelet, és nem volt eladható holmija. Így is teljesen *csupasz* volt.

Ma a szobámban bámulom naplóm lapját, ezeket a szűkös feljegyzéseket, és egyre annak az elmúlt közös időnek a nyomait keresem.

Mila és Marina, két asszony távozásban.

Az élet fehér vásznán, amelyet végül hanyagul kitöltünk eseményekkel, helyekkel, elválásokkal, ott lesz az útitárs neve is, egy közeli, idegen név.

Mert ki ez az útitárs egyáltalán? Valaki a családból, aki talán olyan távoli, mint egy messzi csillag, vagy valaki, aki egészen idegen, és olyan közel van hozzánk, mintha a testünk másik fele volna?

A fehér vásznon így különböző nevek állnak. Közöttük egy piros tintával írt név: Mila.

Tudtam-e akkor egyáltalán, ki ő valójában, mit tudtam meg barátságunk rövid ideje alatt? Mit tudunk valójában a másiktól?

Gyerekként, az osztályban, semmiféle különbséget nem éreztem a gyerekek között, nem kérdeztem, ki kicsoda, kik a szülei, honnan jött. Az osztály biztosan tele volt a volt Jugoszlávia különböző tájairól érkezett gyerekekkel, de akkoriban ez nem volt kérdés számunkra.

És ez így maradt, mint az élet tengelye, mint az emlékezés.

Ha valami nem érdekelt az iskolában, akkor azok a kimázolt, már akkor kifestett lányok voltak. A többiek, a nem zágrábiak is, a társaságomhoz tartoztak. Később, érettségi után, sokan eltűntek számomra ismeretlen helyeken, nem voltak többé Zágrábban, nem találkoztam velük többet.

Amikor eljött az az idő, hogy kérdezni kezdték, ki vagy, honnan vagy, hozzászoktunk ahhoz is, és lehetőleg kerültük a helyek, a nevek említését, különösen itt, Berlinben, a bekövetkező szerencsétlenségben oly gyakran elveszített helyekét, amelyek régi, régen elkallódott írásként maradtak meg az emlékezetben.

Mila Belgrádból jött, a férjével hagyta el a szülővárosát, és elindult az ismeretlenbe. Ezt rögtön elmondta nekünk. Makacsul, majdhogynem dacosan. Talán kis félelemmel is, már folyt a háború.

Amikor elutazott Párizsból, Marina ezt írta: most már semmi sem nehéz, ez már sors. Mila sorsát is meghatározta elutazásuk Berlinbe Ivannal.

És Mila korábban? Ivannak biztosan hiányzott a nevetése, az ereje. Az a hajdani heves ragaszkodás az emberekhez, a művészethez. Eleven tűz, mondta róla. A kis lakás folyosóján lógott egy régi fekete-fehér fénykép: Mila az íróasztala mögött. Fekete hajú fiatal nő, mosoly, átható tekintet.

Mila azon az estén Weddingben azt mondta, nem vagyok harcos, és most a horvátországi, boszniai háború aknamezején kell élnem, csatatereken kell élnem, azok most az életrajzom. Nem tudok már. Régóta minden éjjel a híreket hallgatta, az újságokat olvasta, meg volt döbbenve. Nem azt mondta, hogy nem tud már verset írni, hogy nem tud már aludni, nem azt mondta, hogy nem tud már segíteni Ivannak sem.

Ki hát az a másik? Ez gyakran nem a földrajzi távolságon múlik, lehetnek társadalmi különbségek, életrajziak, a gondolkodás és az érzések különbségei. Az a másik nem egy tájhoz van kötve, nem, a másik az, akinek nem értjük a gyűlöletét, ahogyan még mindig nem értjük a késztetést, hogy valaki feldúljon mindent, ami

valaha közel állt hozzá. Lehet férj, aki veri a feleségét és a gyerekeit, erőszaktevő vagy megvadult katonaság. És megtörténhet bárhol a világon, Kongóban, Horvátországban, Libanonban, Boszniában. Az erőszakkal szemben vigasztalanul tehetetlenek és sokáig némák vagyunk. Nem tudjuk megérteni, kiheverni, jószerivel lélegezni sem tudunk többé.

Az én számomra így az első úgynevezett „mások” 1969-ben azok a fiatal nők voltak, akik a volt Jugoszlávia minden tájáról dolgozni jöttek Németországba, Berlinbe, és ott megismertem őket. Ők pedig megismertettek az életmódjukkal, ami eladdig ismeretlen volt számomra, először láttam az apró, szűkösen berendezett szobácskákat a Flottenstrasse házaiban, először hallottam ilyen szavakat: akkord, félelem, idegenben. (Néha úgy tűnik, délkelet egész pusztulásának kezdete az ország életerejének ez az exodusa volt, olyan emberek hatalmas migrációja, akik nem voltak felkészülve arra, ami várta őket.)

Ezek a nők többnyire nem tudtak németül, fordítottunk nekik, elkísértük őket az orvoshoz, olcsó lakásokat kerestünk, beszélgettünk velük. Létrehoztunk egy kis „női falut”, olvastuk, mit írnak, mire vágynak, miért indultak el az ismeretlen városba, Berlinbe. Később megalakult a Südost-Kultur központ, ahol egy bátor asszony kezdett törődni velük, és ahol segítséget, tanácsot kaptak, és találtak valakit, aki meghallgatja őket.

Az útjuk – honnan, hova? Mert ez az út nem csupán a délkeleti végek tájaitól eddig a városig vezetett. Nem csupán az ismerős életből az ismeretlenbe, a nagy gyáracsarnokokba, az új gépek elé vezető út volt, hanem az idő láthatatlan határain, különböző nemzeteken, szokásokon, tapasztalatokon át vezető út. A jövőre gondoltak, de amit ezek a nők megélték, az szüntelenül a múltjukkal állt kapcsolatban.

De ezt csak később tudjuk, csak akkor, amikor a tegnap poggyászával, valami holnapban reménykedve indulunk ilyen útra.

Még sokkal később, a kilencvenes években, amikor elkezdődött a háború, menekültek és gyerekek érkeztek a központba, rémülten, sápadtan, ezúttal poggyász nélkül. Ekkor a traumatizáltak gyógyítását szerveztük, szállást szereztünk, közvetítettünk az idegenrendészetten. Iskolafélét is szerveztünk a gyerekeknek, nyelvtanítást, beszélgetéseket. A gyerekek leírták az élményeiket, az álmaikat, ezeket a lapokat ma is őrzöm.

Hétfő, szomorú decemberi nap. Körülöttem sötétség, semmit sem látok. Ki hitte volna, hogy egyetlen nap alatt minden megváltozhat. Mint amikor fogsz egy darab papírt, meggyújtod, és eltűnik, az is, amit ráírtak, minden porrá változik.

Szerettem volna felébredni ebből a csúf álomból, örülni annak, hogy újra látom a számomra kedves személyeket. Elfeledni a gyűlöletet, a háborút és a bosszút, gondolkodni és szeretetben élni, szeretni, és nem háborúzni.

Liljana, 1991

Mila is így érkezett, egy kis bőrönddel, szűk télikabátban. Amikor megismerkedtünk, már folyt a háború. De Mila nem gyerek volt, mint Liljana, 65 éves volt, nagyon sovány, őszes, göndör hajú, fekete szemű – és rémült. Ivan valamivel idősebb volt nála, hallgató, sápadt férfi. A nevét már régen ismertem, valamikor Zágrábban láttam titokzatos, szürreális képeit egy kiállításon.

Mindjárt az elején, 1991-ben elhagyták Belgrádot.

Így zuhant bele az életünkbe Mila, mint egy meteorit, mint egy bolygó azoknak az éveknek a sötét, háborús egéből, és érkezése, mint egy hatalmas robbanás, a mi életünket is megváltoztatta.

Igen, attól fogva számomra semmi sem volt olyan, mint azelőtt.

Zuhanásának fényes csóvájában magával hozta a férjét, Ivant is, ezt a kopszódó, csöndes férfit. Mila pedig költő volt, szenvedélyes „Elégiái”-t valamikor régen olvastam is.

De mindezt abban a pillanatban, azon a viharos berlini estén nem hoztuk szóba. Kint jeges szél tombolt, üres sörösdobozok gurultak a járdán, műanyag zacskók, papírdarabok röpködtek, a városi utca összes szemete.

Milyennek látta egyáltalán azon az estén a várost Mila, aki először járt itt, és aki szorosán összefogta mellén az ócska kabátját, a kalapját meg mélyen a homlokába húzta? Csak a szemét láttam – égett, mintha láza lett volna.

Tragédia, a mi közös tragédiánk nem fenyegetett még.

A száműzött Marinára sem gondoltam még.

Mila azon az estén egyszerűen csak a csillagképünkbe tévedt másik csillag volt, kicsit titokzatos, mintha Ivan magányos alakokkal teli képeinek egyikéről jött volna, mindenesetre új, ismeretlen személy.

Az ő akkori, mint Marina mondaná, sorsszerű keserősége a miénkkel együtt váratlan és addig ismeretlen vegyületet alkotott. Különösen abban az időszakban, amikor a gyűlölet és a gyanakvás olyan heves lett, mint valami betegség. Azon az estén mindebből még semmi sem volt.

Csak most tudom, hogy Mila már akkor mindent áthatóan érzett, tudta, hogy soha semmi nem lesz már olyan, mint azelőtt, és hogy kettejük számára nincs többé boldogság. Kialszik férjében a tűz, eltűnik az optimizmus és vele együtt az erő is.

Az identitásvesztését, talpa alatt egyszerűen csak az idegen földdel, a viharos, jeges Berlinnel, nem vettem észre azonnal.

Számomra örökre megmaradt annak a néhányszor még felizzó bolygónak, amelyik itt, már sokkal később, lassan hűlni kezdett.

Ki tudhatta azon az estén, hogy az utolsó állomás leszünk számára?

Ők ketten, ez a csodálatos pár, a gyűlöletbeszédtől elszörnyedve, egyszerűen fölkeltek egy reggel, fölvtették a kabátjukat, fogtak két bőröndöt és elindultak az ismeretlenbe, Berlinbe, ahol Ivan ismert egy galériást, aki már évek óta gyűjtötte a képeit. Szerény kis galéria, szerény árakkal. De legalább egy cím, amivel kezdeni lehetett.

A galériás már évek óta a barátunk volt, gyakran jártunk a galériájába, így ismertük meg azon a viharos estén Milát és Ivant. Mindketten elég jól beszéltek németül.

Ültünk és cigarettáztunk. Az asztal a weddingi konyhában nem volt tele süteményekkel, mint az első időkben, és amikor Ivannal egyszer egy új festményéről beszélgették, akkor éreztem meg, mennyire harcos asszony, mennyire eleven lény, mennyire szereti Ivant és mennyire figyel a munkájára. De amint elhagyta a folyosón rögtönzött műtermet, az arckifejezése fáradt és szórakozott lett.

*Othton maradt, nem lesz meg már
Kedvenc könyveimből egypár,
Ott vár rám, álmomban tudom,
Eljátszatlan gyerekkorom.
Oda kéne visszamenni,
Egy új házba kéne menni,
Más szív közelében lenni,
Mikor lesz, hogyan lesz, ki felel?
Hogy egy miatt két szív ne fonnyadjon el.*
Enisa, 1992

Mila sokkal később azt mondta nekem, megijedtem azon az estén, hogy nem akarsz majd beszélni velünk, mert Belgrádból jöttünk.

Kétségbeesetten pillantottam rá.

Soha nem fogom elfelejteni, folytatta, olyan normálisak voltak, semmi gyanakvás. Hallgatott egy kicsit, majd hozzátette: Én viszont már csak merő gyanakvás vagyok, rosszat sejtetek, félek az emberektől.

De hát hogy gondolhattad, Mila, hogy egyáltalán arra gondolunk, honnan jötetek. Annyi ember, annyi gyerek él itt most száműzetésben, és ti is elhagyátok az országot, nekivágtatok az idegen világnak minden nélkül – tudom, mennyire nehéz a ti korotokban ez az új élet idegenben, család, barátok nélkül, az új város, az ismeretlen emberek hidegében. Nem, Mila, bennünk ez a kérdés soha fel sem merült.

De Mila már nem hallgatott rám, szenvedett az otthoni háború miatt, magára vett mindent, ami történt, mint valami elátkozott ruhát, és ahogy múlt az idő, különösen Szarajevó ostromától fogva, egyre mélyebb gyászba merült, szinte abbahagyta az evést, nem bírta az álmatlan vagy csúf álmokkal teli éjszakákat.

Nemrég fölfedeztem valami furcsa dolgot. Az álmaimban időről időre, néha akár hónapok múltán felbukkan egy lakás, ami inkább óvóhelyre hasonlít. Egy régi családi házban van, de a lakók nem tudnak róla. Szeretnék elbújni, romokon, keskeny utcákon, alagutakon keresztül vezet oda az út. Fölrriadok a réműlettlől.

Tanja, 1993

Azon az első estén a galériából telefonáltunk a szélrózsa minden irányába, és a galériás még azon az estén megtalálta azt a kis lakást a Wedding negyedben, amelyet meg tudtak fizetni az előlegből, amit a galériás Ivan egyik képéért adott,

hogy az első napokban legyen valami pénzük. Otthon összegyűjtöttünk néhány edényt, törülközőt, ágyneműt – a barátaim is segítettek –, és így, ha szerényen is, ideiglenesen berendezkedhettek. Mila gyorsan rendbehozta a lakást, megállás nélkül dolgozott, és egy pillanatra talán megfeledkezett a háborúról.

De nem, már másnap este ezt mondta: Azt hittem, hogy fontosak számomra különféle tárgyak, amiket összegyűjtöttem, régi porcelánok, a nagymamám poharai, képek, ritka könyvek. Most már tudom: abból az egészből semmi sem fontos többé – csak az, hogy az emberek emberek legyenek, és ne vegyen többé körül az a szörnyű fanatizmus. Illuzórikus kívánság, igen. De ha fiatalok volnánk, elmennénk valahová messzire, nagyon messzire, talán elhagynánk Európát is, ezeket a nemzeteket, ezt az egész vakságot. De persze a mi korunkban ez nem lehetséges, Ivan sem tudna valahol új festőkarriert kezdeni – soha nem is volt piaci festő, és nem kölyök már, hogy a csodában, a dicsőségben higgyen. Ahhoz másféle képességek kellenek, nem elég csak festeni.

És a versek?

Mila, azon az estén először, elmosolyodott: kedvesem, engem már régen elhagytak a versek.

A lakás kicsi volt, kétszobás. Az egyik szobában csak két ágy és egy szekrény, a másikban asztal és székek a vendégeknek, akik kezdetben még voltak, egy heverő, amelyiken soha nem aludt senki, és egy asztalka az edényekkel, poharakkal és egy üveg borral.

A deszkapadló csupasz volt, szőnyeg nélkül.

A falakon Ivan festményei függtek meg az első kiállításának a plakátja.

A szűk folyosót mindjárt berendezte műteremnek, itt volt a festőállványa, az olajfestékei, és egy nagyon erős izzó világított, hogy éjszaka is festhessen.

Ő azonnal nekikezdett a munkának, de Mila továbbra sem írt verseket.

Az olajfesték illata kiszivárgott hozzánk is, akik gyakran a félhomályos konyhában üldögéltünk.

A lakás Berlin munkásnegyedében volt, idegenek éltek ott meg néhány pénztelen és munka nélküli német. A ház szürke volt és elhanyagolt – mindenütt mállott a vakolat –, és a lakás sem volt éppen szép, de olcsó, lift nélkül a negyediken. Milát ez nem zavarta, ő utálta a lifteket.

Én pedig újra felolvashattam neki Marina néhány mondatát az 1938-ban az Innova Hotelből Ariadnának írott leveléből: Innova Hotel, micsoda irónia, hát nem? Valójában kettős irónia: innova és hotel – számomra is, aki mindennél jobban szeretem az öreg házakat –, mert minden van bennük: kilátás, kísértetek, fű a repedésekben (padló) és holdfény a repedésekben (tető)...

Ezt a levelet száz évvel korábban – 1838-ban – is írhatták volna – százéves is, régi, mint a barátságunk.

Az ötödiken lakunk, hála istennek lift nincs (őrület), félek minden lifttől, de ha lenne, be kellene szállnom... szívszélhűdést kapnék a félelemtől – így élünk hát, és semmit sem várunk...

Az élet fehér vásznán a neveken kívül néhány képzelt vércsepp is volt.

Mert minket is lidércnyomásként kísért a háború, mint egy betegség, amiből nem gyógyultam ki, és soha nem is fogok.

Hány később megismert asszony ült a pincében akkoriban, ott valahol az ismeretlen éjszakában, míg kintről lövések és gránátrobbanások hallatszottak?

Valahányszor telefonon beszéltem a húgommal, a zágrábi barátaimmal, olyan volt, mint egy késdöfés, éreztem a kétségbeesésüket és félelmüket. Megbénítottak a hírek, az itteni újságok cikkei, mindannyian rosszul aludtunk, altatót szedtünk. Mi sem felejtettünk el semmit, a pusztítás képeit, a feldúlt tájakat.

Ma is emlékszem a sápadt gyerekekre a központban, megírtak mindent, ami kínozta őket, ott álltam előttük, mint egy iskolában, az óra végén összeszedtem a papírjaikat, elolvastam.

1991. szept. 30-án érkeztem Berlinbe. Jól ismertem Berlint, szinte az egészet. De ha azt kérdezné valaki, mi tetszik benne a legjobban, nehezemre esne megmondani, mert majdnem minden tetszik benne. Mégis van, ami hiányzik, ami lényegében hiányzik itt nekem, mégpedig a csöndes és északi frissességű reggelek, amilyenek csak az én hazámban vannak. Hiányoznak az ismerős szomszédok, már hat hónapja vagyok itt, és alig párszor találkoztam a házbeli szomszédaimmal. Nálunk, ha kimész kenyérért meg tejért, útközben találkozol, szóba elegyedsz velük, meghívod őket kávéra meg süteményre – de itt nincs ilyesmi.

Slavica, 1991

Később egyre kevesebb vendég fordult meg Milánál és Ivannál – az emberek valószínűleg kevésbé vágytak arra, hogy a művészetről, a mindennapokról beszélgessenek most, amikor állítólag mindenén túl voltunk.

Gyakran voltunk egyedül velük, Ivan új képeit néztük meg.

Az egyik ovális képen egy karcsú nő lebegett át hosszú fekete ruhában egy tájon, melyet romok és berlini utcák alkottak. Kerek hold úszott a fekete égen, de a romokon szétömlő fénye fehér volt, a város házai fölött pedig vöröslött az ég. A nő a kép közepén mintha repült volna, és különös madarak kísérték, mint az angyalok.

A kép talányos volt, szomorú, és ugyanakkor csupa remény.

A fekete ruhás nőt angyalok kísérték.

Később, amikor már nem sok vendég akadt, Ivan sem főzte többé azokat a finom ételeket, amelyeket még az édesanyjától tanult. Ő már nem élt, ahogy Mila szülei is meghaltak már, de gyakran meséltek nekünk róluk meg a gyerekkorukról.

Milyen volt ez a mi háborús gyerekkorunk 1941-ben? Nem sokat tudtunk az országban történekről, a szüleink nemzedéke nem beszélt politikáról a gyerekek jelenlétében.

Mila az öccsével – akiről soha nem beszélt – polgári családban nevelkedett, ahol nem uralkodott éhség, mint némelykor Ivanéknál. Mindig egy derús, eleven kislányt képzelek el, masnival a hajában, szép ruhácskában, lakkcipőben,

egy nagy kertben látom, amint a hintához szalad, vagy a kutyával játszik, akit Dixinek hívtak.

A kislány biciklizett, egy fiatal almafa ágai közt üldögélt, vagy valahol a házban olvasott és olvasott. – Amikor elolvastam az összes könyvet a papa könyvtárából, akkor a közeli könyvtárba kezdtem járni – a könyvek voltak nekem a legfontosabbak... Mila hirtelen elhallgatott.

Ivan kettesben élt az anyjával, a papája fiatalon meghalt tüdőbajban, és az anya varrónőként dolgozva egyedül tartotta el egyetlen kisfiát és magát. Könyv nem volt a házban.

A nincstelenség ellenére csodálatosan főzött, mesélte Ivan, az ételen nem takarékoskodott, én meg ott álltam mellette a tűzhelynél és megjegyeztem a receptjeit.

Ez minden, ennél többet nem meséltek el. Még csak annyit, hogy ugyanabba a gimnáziumba jártak, és nagyon korán, már tizenhét éves korukban egy pár voltak.

Amikor Mila irodalom szakos lett az egyetemen, Ivan a képzőművészeti akadémiaira járt, és folyton festett, késő éjszakáig. Naponta találkoztak, megittak egy kávét az egyetemi menzán, és a művészetről beszélgettek.

Mila első verseskötetét Ivan illusztrálta. Akkorra már összeházasodtak, és egy szép lakásban laktak, amit Mila apja vett nekik.

Beleszerettem a képeibe, mondta Mila. Én meg az ő mosolyába, az optimizmusába, mondta Ivan.

Mi maradt a hajdani életükből az emigrációban?

Odahagytak mindent, lakást, műtermet, Ivan sok képét, könyveket. Olyan ez, gondoltam, mintha bomba hullott volna a házukra, és mindent elpusztított volna. Teljesen lecsupaszodva éltek tehát itt, egykori életük nyomai nélkül, társak nélkül, Ivan művei nélkül.

Leginkább a képeket sajnálom, mondta Mila, különösen az *Álom* címűt. Egy üres belgrádi téren egy sárga ruhás kislány ül a földön, körülötte órák, mindegyik más időt mutat. Ezek nem Dali elolvadó órái, nem, a mutatóik kardként mutatnak más és más számra – ezek a mutatók egy kicsit fenyegetőek, talán már akkor régen a közelgő időket jelezték. Vagy valakinek a halálát.

Ivan kérdően pillantott Milára: soha nem mondtad, hogy ezt látod azon az órás képen.

Talán megcsal az emlékezetem, talán nem is volt olyan prófétikusan sötét az a kép.

Papa mindig elvitt a színházba, hunyta le a szemét Mila. Szép volt, szerettem ott lenni, a kényelmes ülések, a csillogás, a színészek, egyáltalán a színház.

Többet nem beszéltek az elmúlt életükről.

Később egyre kevesebb lett a vendég – az emberek valószínűleg kevésbé vágytak arra, hogy a művészetről, a mindennapokról beszélgessenek, a terveikről, amelyek valójában nem voltak.

De mi azért összejártunk, és gyakran egyedül ültünk náluk, néztük a képeket. Az órás képet nem említették többé.

Ivan akkor már nem főzte többé azokat a finom ételeket, amelyeket az édesanyjától tanult, többnyire egy fazék leves volt a tűzhelyen, amit este együtt ettünk meg.

Igy aztán gyakran három üres tányér és két pohár bor állt előttünk az asztalon, amelynél ültünk és cigarettáztunk. Ivan, aki a szerény vacsorát elkészítette, hamar otthagyt minket, ment a folyosó-műtermébe festeni.

Olyan szürkék most a képei, mondta egyszer Mila. Minden alak homályos, mintha ködben lennének – neki is hiányzik a talaj a lába alól, a gyerekkorunk és ifjúságunk városa, amire most – legalábbis szerinte – szürke és hideg hamu hullik. A barbárok ostromolta világ már hideg és színtelen. Tudom, nem igazságos, hogy ilyen gyöngé vagyok, hogy őt is gyöttröm, hogy túl gyakran sírok. Az ilyenek, mint én, teljesen fölöslegesek.

Ne mondj ilyeneket.

De ha ez az igazság. Értelmetlenül pusztítom magam valami miatt, amiben nem vagyok és nem is lehetek vétkes. És a számomra legkedvesebb személyt is büntetem ezzel.

Írj, próbálj meg újra írni.

Kiapadt a forrás, felelte Mila, ahogy a reményem is, hogy a művészet szembezállhat a gonosszal. Nem, a fejemben vagy a lelkemben, ahogy akarod, nincsenek többé versek, amiket kedvem volna megírni – és talán a nyelv is kiapadt, idegen szavak között élek, és halott, feldúlt városokra gondolok.

Ó, hogy vágyom egy csendes ágyra egy fehér szobában – és a feledésre.

Nem voltunk elég erősek ehhez a korhoz, amelyik veszedelmes vendégként telepedett testünkbe. Nem voltunk képesek választ találni a kérdésekre, amelyek nem tágitottak tőlünk.

A csillagok az égen egy ideig, már a háború befejezése után, nekünk nem ragyogtak.

Egyszer, amikor váratlanul benyitottam a konyhába, azt láttam, hogy Mila gyorsan lenyel egy tablettát – aztán azonnal felém fordult és azt mondta, ez semmi, altató, éjszakára.

Még mindig előttem van komoly, sápadt arca a félhomályos konyhában. Meg az, hogy semmi sem tudta felvidítani, Ivan első kiállítása sem a berlini galériában, amelynek megnyitójára minden barátunk eljött. Pedig a kiállításnak nagy sikere volt, jó kritikákat kapott, és néhány képet is eladtak. Így most egy kicsivel több pénzük volt, de Mila se könyvet, se ruhát nem akart venni magának, a megnyitón ugyanaz az egy ruha volt rajta, a régi cipője és ugyanaz a fekete, szűk kabát, amit telente hordott.

Őszülő haja, az apró ráncok a szeme körül – mindez egyszer csak Marinára emlékeztetett, az utolsó, Franciaországban készült fényképére.

Ülök a szobámban és emlékezem, hogyan indultunk egy reggel a központba. A Srebrenicából menekült R.-rel akartam találkozni, akivel már régóta furcsa beszélgetéseket folytattam a félelmeiről. Már abban az időben beszélgettünk,

amikor valóban traumatizált volt, amikor azt mondta nekem, este, elalvás előtt bezárom az erkélyajtót a szobámban, nehogy kimenjek és kiugorjak a harmadik emeletről. R. sokáig járt különféle terápiákra, és mostanában végre jobban volt, nem gyötörték rémálmok éjszaka, lassan visszatért az életbe.

A központ lett berlini életének örökös középpontja. Csodálatos pitéket sütött leveles tésztából, és valahányszor odamentünk, török kávéval, a pite mellett mindenféle süteménnyel, baklavával várt bennünket.

R. Srebrenicában mindent elveszített: a tágabb családját, a szomszédait, a házát és az egyetlen megmaradt tulajdonát: a kedvenc tehenét. Egy eltévedt lövedék találta el, képzeld, mondta nekem R., a tehenem sírt, amikor meghalt, a húséges szeméből hatalmas könnyek potyogtak.

R. minden története különleges volt, és mintha a távoli múltban játszódott volna. Ugyanígy beszélt a város ostromáról, az éhségről és a menekülésről, jobban mondva elűzetésről is. Az autóbusz kék volt, de az ég nem, nincs többé ég a városka fölött.

R. udvarában hatalmas diófa állt, és ő minden este összeszedett néhány diót, és odaadta a gyerekeknek, akik minden délután éhesen odajöttek az udvarába. Tudták, hogy kapnak majd néhány szem diót. Így aztán lassan kiürült a fa, egy este nem volt több dió. Sajnálom, kedveskéim, de már semmim sincs, mondta, amikor odajöttek a gyerekek és diót kértek.

A gyerekek csendben otthagyták az udvart az üres fával.

De az egyik kisfiú gyorsan visszazaladt, és azt mondta: kedves néni, akkor add nekem azt a semmit.

Elmeséltem Milának, hogyan érkeztem Berlinbe 1967-ben. De az én utam más volt, mint az övé és a front mögül érkezett nőké. Nem voltam kivándorló, ösztöndíjat kaptam a filmfőiskolára, és diploma után egy szerelem miatt maradtam itt.

És nem egy háborúból jöttem, mint Mila, rémülten és szomorúan, és már gyerekkoromban tudtam németül.

De az első időkben nekem is nehéz volt ebben a nagyvárosban, ahol eleinte senkit sem ismertem. Idegenek voltak az utcák, a szomszédok, az emberek a boltokban. Nekem is ott kellett hagynom a garzonlakásomat, a képeimet meg a könyveimet, az első években én sem tudtam írni. A főiskolán a hallgatók a híres hatvannyolcat írták, csak politikával foglalkoztak, semmiféle művészet nem érdekelte őket. Nekem viszont elegendő volt a politikai vitákból – habár magam sem tudtam, milyen jó dolgom van, nem ismertem az igazi egzisztenciális gondokat. Itt hamar megismertem a pénz hatalmát, és ismerem ma is, ha nincs pénz, akkor senki vagy ebben a társadalomban. És egy kis ország versei és művészekről készült filmjei sem érdekelnek senkit.

Én is egy olcsó padlásszobában laktam a férjemmel, szénkályhával fűtöttünk, sokat fáztunk, de írni akartunk, és megfizetni az árát annak, hogy valamennyire szabadok vagyunk.

Jártam a főiskolára, filmeket forgattam, megismertem olyan nőket, akik annyira másképpen voltak gyámoltalanok, mint én, fordítottunk nekik, a férjem írt.

De én a távolba vágytam, az elveszített város, az elveszített emberek után, kilenc évig vártam az első itt született prózám első mondatára.

De mi minden évben elutazhattunk Zágrábba, ahol várt ránk a kis garzonlakásunk – lassan belepte azt is a por –, és a családunkkal, a barátainkkal sem szakadt meg soha a kapcsolatunk.

Mila viszont sokáig, mindaddig, amíg tartott a háború, nem mehetett haza, és nem is akart.

És Milát nem vigasztalhattam azzal, hogy eleinte nekem is nehéz és ismeretlen volt itt minden. Fiatalabb voltam nála, nem kellett a halottakra gondolnom.

Aztán egy könyvesboltban fölfedeztem Marinát meg a könyveit. Nekiláttam mindent elolvasni, amit csak lehetett, később írtam is róla, de a versei, a sorsa mindmáig elkísértek.

Így Milának is még mindig róla mesélek. És megpróbálom megajándékozni ezt a fáradt asszonyt a vigasszal, amelyet Marina verseiben és leveleiben találtam meg, habár ez a vigasz sokszor nekem sem volt elég, észak hideg szíve akkoriban engem sem tudott fölmelegíteni.

Nem sejtettük, mi következik.

Nem sejtettük, hogy ilyen nehezen tudjuk majd szavakba önteni, ami történik.

Mila az éjszakába meredt és hallgatott. Ő sohasem volt számomra más.

Így üldögéltünk a weddingi konyhában hetente legalább kétszer, így üldögéltünk egy évig, kettőig, nyolcig. A háború véget ért, de testünkön láthatatlan hegeket hagyott. Csodálkoztam, hogy Mila továbbra sem keresi meg az öccsét vagy a barátait. Hevesen ellenállt Ivan minden unszolásának, hogy levelet írjon vagy telefonáljon.

Ilyenkor újra felvillant benne a dac. Nem és nem! A konyhában ilyenkor megváltozott a légkör, megelevenedett a szeme, és reménykedni kezdtem, talán mégis elmúlik a gyász, talán képes lesz itt élni, talán még írni is fog megint. Ivan is reménykedett.

Néha együtt sétáltunk, a Wannsee partján, a grunewaldi erdőben. Ültünk a parton, miután meglátogattuk Heinrich von Kleist sírját, ezt mindig akarta, néztük a tó csendes vizét meg a hattyúkat, néha egy kócsagot. Bárcsak egyszer ilyen nyugalom volna bennünk, mint ebben a madárban, ahogy mozdulatlanul áll, egy halra várva.

Hazafelé menet, az erdőn át, a városi vasút állomásához tartva néha elsüllyedtünk a keskeny ösvény homokjában, itt valamikor tenger volt, mondtam, az egész város homokon áll.

Igen, homokos talajon járunk, felelte, az utak ezért veszélyesek, itt is csúszik ki a lábunk alól a talaj.

Hogy érted ezt?

Már sehol sincs szilárd talaj a lábam alatt, az álmaimban sem.

Az utolsó álmomban háború volt Berlinben is. Egy nagy sportcsarnokban voltam, és nem tudtam, hová menekülhetnék. Ekkor eszembe jutott az óvóhelyem, és boldogan mászni kezdtem a városom régi, ismert romjai között. De aztán rájöttem, hogy sehogy sem találom az óvóhelyet. Remélem, hogy egyszer megtalálom azt a helyet, habár az az

érzésem, hogy soha nem fog sikerülni. A talaj csúszós, bizonytalan, a romok egyszerre idegenek. De az emberek azt mondták nekem, hogy a remény megment, és én mindvégig reménykedni fogok.

Megint Tanja

Ahogy mentünk Milával az erdőn át, eszembe jutott a gyermek Tanja és az ő álma. Mila soha nem mondott nekem semmit az ő álmairól.

Soha nem mondta nekünk, hogy orvoshoz jár, soha semmit a vizsgálatokról, diagnózisokról. Miért hallgatott?

Csak éppen egy napon váratlanul úgy döntött, anélkül, hogy az indítékait vagy az éveig tartó ellenkezését megérthettük volna, hogy mégiscsak szeretné meglátogatni az öccsét Belgrádban.

Szeretném látni, szeretném hallani, mit gondol és mit gondolnak a barátaink mindarról, ami történt, szeretném tudni, mit mondanak és hogyan fogadnak majd.

Ivan semmiképpen nem akart utazni, túlságosan fárasztó lenne számodra, mondta, mi értelme egyáltalán, hiszen ott mindent elvesztettünk. De Mila nem volt hajlandó elállni ettől – haza akart utazni, még hozzá azonnal és egyedül.

Elutazása napján még soványabbnak láttam, a haja már teljesen ősz volt. Senkinek nem tett említést semmiféle betegségről. Álltunk a repülőtéren, a repülőgép sebesen a magasba lendült, és vele együtt Mila is eltűnt a felhőkben. Angyalok és Ivan képei kísérik, kívántam magamban.

Egyszer írt csak, akkor is a kórházból.

Ivan arca egy napon szürke volt. Szó nélkül átnyújtott nekünk egy cédulát Mila már szinte olvashatatlan kézírásával: bocsássatok meg, kedveseim, de legalább a csontjaim ne porladjanak idegenben. Ivan azonnal elutazott Belgrádba.

Mila, a mi titokzatos bolygónk. Örökre elvesztettük. Elutazott, és nem tért vissza többé.

Ivan a temetés után hamar visszajött Berlinbe. Továbbra is fest a szűk folyosón, egyedül elégedél, és amikor találkozunk, mindig Miláról beszélünk, azon tűnődünk, miért nem tudtunk többet tenni érte. Ő most még hallgatatagabb – nem tudjuk, hogyan fog tovább élni Mila nélkül.

Néha arra gondolok, Mila olyan volt, mint Maša, aki 1992-ben ezt írta:

*A túlélő éhezni fog, rettegés, bánat kora ez;
Hideg éj, hosszú vasárnapok. E szenvedésben örömet ki lel?
Milyen az, akinek más halála kell?
Szeretem ezt a várost, a sok fehér falat,
Iskolámat a zöld fenyők alatt,
Papát, mamát meg az öcsémet benne,
És szeretném, ha nem lenne háború,
És a világon mindig béke lenne.*

Igen, a háborúk így pusztítják azok életét is, akik nincsenek a harctéren, megváltoztatják a világot, az érzéseket, ha messze zajlanak is, a gyűlölet eltörölhetően nyomát hagyják maguk után, megsebzik az ártatlanokat is. Mila, a költő nem szabadulhatott az emlékezetétől, az érzékenységtől.

Ő a múlt sötétjében maradt. És mi maradt nekünk: egy üres szék, a weddingi konyha asztalán felejtett doboz cigaretta, egy fekete kalap, amit nekem ajándékozott, és az a fénykép a szürke festmények folyosójának falán, maradt a veszteség és az emlékezés.

Átölelem körvonalát az éjszaka sötét ablaka előtt. Távoli bolygó most ő Berlin egén. Néha mintha megcsillanna, és olyankor halljuk a hangját: ne szomorkodjatok, tudnotok kell, nekem így a legjobb. Ezt mondta volna Marina is hajdan.

A weddingi konyha, ahol üldögéltünk, most hideg és üres.

Még mindig beszivárog oda az olajfesték szaga a folyosóról.

Valahányszor az éjszakai égre nézek, sírhatnékom támad. Az élet tarkára festett fehér vásznán könnyek nyoma, barátságunk elveszett nyomai. És ez minden, ami marad belőlünk: szöveg és emlékezet.

Csordás Gábor fordítása